

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Т.А.Марчак “Концептосфера творчого світу «перших хоробрих» (Василь Чумак, Василь Еллан-Блакитний, Гнат Михайличенко, Андрій Заливчий”, представлену на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Я з великою пересторогою ставлюся до літературознавчої “моди”, коли дисертант бере “просунуту” наукову методикау й накидає її на художні явища. Результат добре відомий: найчастіше в таких випадках матеріал чинить опір, призводячи до штучних висновків. З великими побоюваннями взявся до читання рукопису Т.Марчак – і був приємно здивований: текст відзначається однаково уважним ставленням авторки до художньої фактури творів і ґрунтовністю узагальнень.

Дисертація Т.Марчак належить до досліджень творчого, відкривавчого характеру. У цій роботі вчувається доволі впевнений голос молоді дослідниці, яка вельми складну літературознавчу проблему трактує доказово й по-новому, а головне – з власної точки зору, з виразно явленою науковою новизною. Дослідження присвячене творчості дуже специфічної групи авторів і надзвичайно важливому історико-літературному періодові – по суті, кільком рокам, які відіграли в еволюції українського красного письменства роль “перехідного періоду”. Важко не погодитися з твердженням авторки: “Перше десятиліття ХХ століття трактується або як завершення попереднього історико-літературного етапу, або як початок наступного, але практично ніколи не визнається окрема вартість цього періоду еволюції українського художнього слова” (с. 3). Знаковим феноменом цього часу є творчість “перших хоробрих”, розглянута в дослідженні системно, із залученням новітньої синтетичної методики концептуального аналізу.

Немає жодного сумніву ні в актуальності наукового осмислення творчості В.Чумака, В.Еллана-Блакитного, Г.Михайличенка і А.Заливчого під

таким кутом зору, ні в умотивованості обраних теоретичних підходів до аналізу. Так само очевидно, що робота має чималу практичну вартість і наукову вагу: запропонований Тетяною Марчак аналіз художньої концептосфери творчості “перших хоробрих” може бути продуктивним для формування новітніх концепцій українського літературознавства.

Наукова новизна роботи зумовлена вже вибором основних аналітичних орієнтирів, окреслених у вступі й першому розділі. Авторка скористалася методикою концептуального аналізу тексту – підходом новим, сформованим у науці порівняно недавно. Виразна інтердисциплінарність цієї теоретичної бази дає ключ до конструктивного аналізу поезії і прози “перших хоробрих”, мотивує ширші узагальнення, дотичні до того важливого явища, яке в літературознавстві набуло не зовсім прийняттого визначення “національний стиль”. Т.Марчак послідовно трактує націоцентричність як домінанту творчості “перших хоробрих”, і саме в цьому мені бачиться одне з найбільших наукових досягнень дисертантки. У категоріях концептуального аналізу виразно окреслюється художній феномен творчості “перших хоробрих” як одна з презентацій українського модернізму. Авторка вибудовує аналітичну модель художньої концептосфери письменників, акцентуючи в ній національну барву.

Рукопис дає підстави констатувати, що робота є високофаховим оригінальним дослідженням важливої літературознавчої проблеми, у якому Т.Марчак уперше комплексно проаналізувала творчу спадщину “перших хоробрих” з позицій концептуального аналізу тексту.

Дисертація має логічну структуру, написана стилістично вправно, демонструючи наукову зрілість авторки. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаної літератури (250 позицій). Рукопис має 185 стор., із них 163 стор. основного тексту.

У **вступі** оглянуто стан вивчення проблеми, обґрунтовано її актуальність, окреслено об’єкт і предмет дослідження, авторські завдання,

теоретичну і практичну цінність дисертації. Особливо підкреслю чіткість методологічних установок, визначених у роботі.

Перший розділ “Творчість «перших хоробрих» в українському історико-літературному контексті перших десятиліть ХХ століття” присвячений двом основним проблемам: визначенню стильових координат феномену “перших хоробрих” у контексті українського модернізму і з’ясуванню теоретичних засад дослідження. У першому підрозділі “Дискурс раннього українського модернізму та специфіка формування художньої свідомості «перших хоробрих»” авторка слушно наголошує на синтетичній природі стилю письменників, яка детермінується певними властивостями мистецької концепції. Творчість “перших хоробрих” ввібрала в себе елементи імпресіонізму, експресіонізму, символізму, неоромантизму та ін. стилів модернізму, об’єднуючи їх на засадах цілісної художньої картини світу, аналізу якої присвячений другий підрозділ дисертації – “Художня картина світу «перших хоробрих»: особливості й домінанти”. Уже на цьому рівні аналізу авторка виокремлює ключовий принцип мистецької концепції письменників: “Спільним для всіх представників цієї групи є виражена бінарна опозиційність світогляду, яка становить базовий структурний принцип організації художнього тексту. Їхні твори підкреслено антитетичні, побудовані на різких драматичних протиставленнях, зіткненнях, конфліктах” (с. 41). Від загальних характеристик художньої картини світу авторка переходить у третьому підрозділі до конкретнішого аналітичного рівня – характеристики категорій поетичного концепту й концептосфери. Авторка обирає культурологічний підхід до вивчення проблеми як найбільш продуктивний для літературознавства. Основними різновидами концепту визначені базові, атрибутивні та асоціативні. У певному художньому явищі вони утворюють ієрархічну структуру, цілісну концептосферу, горизонтальну вісь якої складають базові концепти, а вертикальну – атрибутивні й асоціативні. Авторка зазначає: “Ключовим структурним принципом побудови

художньої концептосфери творчості “перших хоробрих” є бінарна опозиційність, яка породжує антитетичність художньої картини світу, драматизм сюжетобудування у прозі й розгортання контрастних ліричних мотивів у поетичних творах” (с. 57). За всієї умовності такої моделі, Т.Марчак доводить її продуктивність у наступних двох розділах роботи.

У другому розділі “Поетична концептосфера «перших хоробрих»” ідеться про структуру художньої концептосфери поезії В.Чумака та В.Еллана-Блакитного, кожному з яких присвячено окремий підрозділ. У процесі текстуального аналізу поезії В.Чумака авторка висуває гіпотезу, за якою ключовою антитезою художньої концептосфери творчості письменника виступає протиставлення *воля/неволя* і “концепт-дія” *визволення*. Сприймавши спершу це твердження скептично, я в процесі читання змушений був визнати переконливість запропонованої аргументації. Справді, окреслена в різних поетичних конотаціях і розгорнута в низці залежних концептів, ця антитеза може бути потрактована як смислова домінанта концептосфери поета, що розгортається в розгалужену ієрархічну систему інших базових концептів, також узалежнених від них асоціативів та атрибутів, які в роботі систематизовані в робочу класифікаційну модель. Не менш переконливими є аналітичні аргументи Т.Марчак на підтвердження цієї гіпотези і при розгляді концептосфери поезії В.Еллана-Блакитного в другому підрозділі. Розроблена в дисертації теоретична модель не схематизує художній матеріал, а навпаки, в багатьох випадках стає джерелом дуже цікавих і переконливих спостережень і висновків – хочу особливо підкреслити цю позитивну властивість дослідження.

Третій розділ дисертації присвячений характеристиці концептосфери прозових творів: “Епічна концептосфера «перших хоробрих»”. Він складається з трьох підрозділів, у яких ідеться про новелістику А.Заливчого, Г.Михайличенка і про метафізичну концептосферу “Блакитного роману”. Авторка продовжує розгортати характеристику базових концептів

воля/неволя, тепер уже на матеріалі прозових творів. В автобіографічних оповіданнях А.Заливчого концепт *неволя* виявляється в широкому семантичному полі *біди, нещастя, страждань, злиднів, голоду, страху* та ін., яким протиставлені концепти *життя, волі, світла, сонця, тепла*. У новелістиці Г.Михайличенка авторка підкреслює екзистенційні детермінанти концептосфери – життя і смерть, кризова ситуація, самотність, ворожість світу та ін., проте так само доводить конституційність бінарних опозицій із головною антитезою *воля/неволя*. Особливо цікавим мені видалося спостереження над жанровою дифузією прози і драматургії в новелістиці письменників. За спостереженням авторки, оповідання А.Заливчого тяжіють до монологів моноп’єси, тоді як проза Г.Михайличенка вбирає певні ознаки драми – через внутрішній розкол душі персонажів, мотив двійництва, який згодом окреслиться з великою художньою глибиною в “Блакитному романі”. У цьому творі дослідниця, на перший погляд, визнає втрату визначальної ролі базової антитези *воля/неволя* і переносить наголос на концепти *життя/смерть*. Цим Т.Марчак доводить свою дослідницьку неупередженість і відсутність схематизму аналітичного мислення. Проте в процесі текстуального аналізу вкотре переконається у ключовій ролі саме концептів волі і звільнення, хоч і реалізованих непрямо, а через низку пов’язаних за змістом базових концептів і цілих семантичних полів. Антитеза *воля/неволя* тут виступає не так визначальною ознакою ідіостилю Г.Михайличенка, як маркером “національного стилю”, парадигмальною рисою концептосфери “перших хоробрих”. Ця ієрархічна домінанта підкреслена і у **висновках** дисертації, які стисло й вичерпно підводять основні підсумки дослідження, узагальнюють основні наукові результати проведеної роботи. Для мене особисто таке “опредмечування” доволі абстрактної і невловимої, але надзвичайно важливої матерії “національного стилю” має особливо велике значення. І саме тут дозволю собі перше зауваження: вдало підмітивши і сформулювавши питома український “нерв” художньої концептосфери

“перших хоробрих”, Т.Марчак окреслила базові концепти *волі, неволі і звільнення* як маркери питомо українського стилю лише у творчості аналізованих письменників, уникаючи ширшого літературного контексту. Порівняння творчості “перших хоробрих” з доробком інших українських авторів відбувається за незначними образними атрибутами: окремими мотивами, стильовими прийомами тощо, тоді як націоцентрична домінанта художньої концептосфери залишається герметизованою в межах творчої групи “перших хоробрих”.

Друге зауваження стосується повноти висвітлення поетичної спадщини В.Еллана-Блакитного. Авторка лише побіжно згадує його інтимну лірику, залишає поза увагою доволі значну творчу еволюцію письменника. Це стає причиною певної “вибірковості” текстуального аналізу, через що висвітлення його творчості програє в порівнянні з характеристикою інших досліджених письменників.

Третє зауваження – щодо аналізу (точніше, його відсутності) повісті Г.Михайличенка “Історія одного замаху”. Звісно, твір виразно початківський, проте дуже цікавий із погляду становлення ідіостилу письменника. У ньому заявлено багато мотивів і концептів зрілої творчості Михайличенка, і саме порівняння цієї ранньої повісті з деякими новелами і особливо “Блакитним романом” могло б дати цікаві висновки.

На дрібніших зауваженнях (пропущених іноді лапках у цитатах, друкарських помилках і окремих стилістичних огріхах) не зупинятимусь. При читанні рукопису на них просто не звертаєш уваги – настільки свіжо й цікаво написаний текст роботи. Звичайно, як завжди у випадках новаторського наукового підходу, у процесі читання виникає бажання де з чим посперечатися, щось заперечити, дещо докинути своє, проте загалом дисертація достатньо аргументована й переконлива. Висловлені зауваження не знижують загального високого рівня роботи. Основні положення дослідження оприлюднені в численних публікаціях у фахових виданнях, апробовані в

обговореннях тексту дисертації, на міжнародних та всеукраїнських конференціях; дисертація має очевидне практичне значення, коли говорити про викладання історії української літератури у школі й у вишах. Автореферат достеменно відбиває зміст дисертації.

Висновок однозначний: дисертація Т.А.Марчак “Концептосфера творчого світу «перших хоробрих» (Василь Чумак, Василь Еллан-Блакитний, Гнат Михайличенко, Андрій Заливчий”, автореферат і публікації відповідають вимогам п.п. 9, 11-13 “Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника”, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року за № 567 (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 року, № 656). Це дає підстави для присудження авторці наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент:

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка
НАН України

